

Євгеній Кузьменко

аспірант, відділ образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України

e-mail: ewgenij.cuzmenko2017@gmail.com | orcid.org/0009-0008-9493-5160

Yevhenii Kuzmenko

Postgraduate student, Visual and Applied Arts Department, M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine

Конструктивістська архітектура Харкова за умов російської експансії 2022–2024 років Constructivist Architecture of Kharkiv Amid Russian Invasion of 2022–2024

Анотація. На основі широкого кола джерел, що охоплює державні реєстри нерухомих пам'яток України, базу даних пошкодженої культурної спадщини «HeMoHeritage» та інформаційні матеріали новинних сайтів, розглянуто актуальну, але недостатньо досліджену проблему втрат конструктивістських споруд Харкова за час повномасштабної російської військової експансії 2022–2024 років в історико-культурологічному вимірі. За підсумками дослідження встановлено, що внаслідок злочинних російських ракетних атак по Харкову, які грубо порушують міжнародне гуманітарне право (Женевські, Гаазькі конвенції), пошкоджено або знищено щонайменше 30 об'єктів конструктивістської архітектури міста. Постраждали одні з найскраповіших зразків конструктивізму, зокрема дві пам'ятки національного значення, одну з яких включено до Попереднього списку об'єктів всесвітньої спадщини «ЮНЕСКО», — Держпром або Будинок державної промисловості та будинок «Слово». Окрім цього зазнала руйнувань значна кількість інших менш відомих, але важливих конструктивістських будівель, серед яких варто згадати «Будинок проєктів» та «Будинок кооперації», у яких нині перебувають корпуси ХНУ імені В. Н. Каразіна, житлові будинки Задержпром'я, а також споруди «Держстраху», «Донвугілля», палацу культури «Залізничник» тощо. Вони формують архітектурне обличчя Харкова, є невід'ємною складовою національної та світової історії й культури. Більшість досліджуваних об'єктів постраждали легко, але є споруди, що отримали середні пошкодження, — Держпром, — та важкі, — будинок «Табачник-Книжник», готель «Kharkiv Palace», житловий будинок на вул. Миросицькій, 91, а також палац культури «Залізничник» та ін. Легкі пошкодження нині загалом усунуто, натомість відновлення решти будівель — тривала справа, що залежить від подальшого розвитку воєнних дій, належного фінансування, наявності достатньої кількості спеціалістів, і багатьох бюрократичних аспектів тощо. Подальша розробка обраної проблеми має перспективи в контексті відновлення пошкоджених конструктивістських споруд, російсько-українських відносин в історичній ретроспективі та висвітлення російських злочинів щодо національної культурної спадщини на міжнародних політичних, наукових та культурних форумах.

Ключові слова: конструктивізм, конструктивістська архітектура, об'єкт, пам'ятка, російська експансія, пошкодження, руйнування.

Постановка проблеми. Конструктивізм (з лат. «constructio» — побудова) — авангардистський стиль, витоки якого сягають кінця 1910-х років, хоча його провісниками можна вважати раніші творчі шукання художників П. Пікассо, К. Малевича, Еля Лисицького та ін.

Безпосереднім поштовхом до постановки нового стилю був розпад Російської імперії в 1917–1918 роках та революційні процеси на її уламках, зокрема більшовизація. Більшовики після жовтневого перевороту 1917 року взяли курс на руйнування старого, «капіталістично-буржуазного ладу», докорінну зміну соціально-політичних, економічних, культурних та релігійних відносин. Натомість вони декларували витворення нового, справедливого для пролетаріату ладу, який багато в чому був утопічним, і базувався на ідеях Т. Мора, Т. Кампанелли та ін.

Після утвердження більшовицької влади на більшій частині колишньої Російської імперії й утворення СРСР у 1922 році перед радянським керівництвом постала потреба в новому архітектурному стилі, який би підкреслював відхід від імперської, дореволюційної спадщини та велич, грандіозність, могутність нової влади. Тому із середини 1920-х років широкої популярності в СРСР набуває конструктивізм. Його теоретико-практичні підвалини сформулювали у своїх роботах наприкінці 1910-х — в середині 1920-х років В. Татлін, О. Родченко та М. Гінзбург. Основні риси конструктивістської архітектури — геометризм форм, їхня раціональність і відповідність функціональним потребам, а також відсутність декоративних елементів, цементне тинькування фасадів.

В УСРР розвиток означеної архітектури відбувався передусім у Харкові, який був її столицею

впродовж 1919–1934 років. Перетворення міста на один із провідних політико-адміністративних та культурних центрів СРСР та індустріалізація вимагали великої кількості нових адміністративних, житлових споруд. Тому середина 1920-х — початок 1930-х років — час активної розбудови Харкова. В означені роки зведено значну кількість нових будівель, переважно у конструктивістському стилі, зокрема Будинок державної промисловості (Держпром) і житлову забудову за ним (Задержпром'я), будинок «Слово» тощо. Держпром, одразу після зведення, став однією з найбільших споруд, що репрезентують досліджуваний стиль. Він сформував західну частину тогочасної Площі Дзержинського (нині Майдан Свободи). Вона в радянські роки стала новим міським центром. Водночас будівлі в цьому стилі зводили і в інших районах Харкова, зокрема на вулицях Карла Лібкнехта (нині Сумська), Пушкінській (Григорія Сковороди) та ін.

У середині 1930-х з ідеологічних причин, зумовлених зміною політичної ситуації в країні, відбувається заборона конструктивізму. Натомість єдиним правильним стилем проголошено так званий «сталінський ампір» («радянський монументальний класицизм»), який до початку 1950-х займав провідні позиції в архітектурі. Частину недобудованих конструктивістських споруд завершували вже згідно з новими стильовими правилами архітектурної творчості.

У часи німецько-радянської війни 1941–1945 років низка будівель, виконаних в означеному стилі, отримала пошкодження: Держпром і будинки Задержпром'я тощо. Упродовж середини 1940–1950-х років відбувалася повоєнна відбудова Харкова. Особливу увагу було приділено згаданим конструктивістським спорудам. Згодом вони стали символами міста та його архітектурними домінантами.

Після початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року Харків перетворився на прифронтове місто, яке щодня потерпає від російських обстрілів. Ворог із перших днів війни здійснює невибіркові, килимові бомбардування, зокрема й цивільної інфраструктури (об'єкти культурної спадщини, житлова забудова, заклади охорони здоров'я та освіти тощо). Згідно з повідомленням Міністерства культури та стратегічних комунікацій (МКСК) від 3 січня 2025 року, Харківська область — лідер за кількістю пошкоджень об'єктів культурної спадщини в Україні (324 пам'ятки) [13]. Постраждала й конструктивістська забудова Харкова, зокрема Держпром, будинок «Слово» [7]. Це грубе порушення Женевських конвенцій «Про захист жертв війни» (1949/1950, 1977 років) та Гаазької конвенції «Про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту» (1954), яке можна кваліфікувати як воєнний злочин.

Загалом наприкінці ХХ — на початку ХХІ століть конструктивістська архітектура Харкова стала одним із найважливіших символів міста, візитівкою, яка приваблювала та далі викликає інтерес туристів і дослідників з усього світу. Вона є потужним культурним брендом міста та України загалом, тому потребує належного осмислення / переосмислення крізь призму сучасної російсько-української війни, російсько-українських взаємозв'язків в історичній ретроспективі тощо. Водночас стан конструктивістської архітектурної спадщини цікавий та важливий у контексті донесення відомостей про російські злочини і війну в Україні, передусім у країнах Західної Європи та Північної Америки, просування вітчизняного культурного продукту на міжнародній арені.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окреслена проблема хоча й актуальна, але досі належно не висвітлена в спеціальній науковій літературі. Наразі існують кілька коротких інформаційно-довідкових статей на спеціалізованій краєзнавчій платформі «Харків, що манить» [8; 9]. Водночас значна кількість робіт — О. Лейбфрейда [4], В. Тимофійенка [12] — розглядає історичні, культурологічно-мистецтвознавчі аспекти конструктивістських споруд Харкова.

Джерельну основу цієї статті складають повідомлення центральних та місцевих органів державної влади, передусім МКСК [13], спеціалізованого ресурсу «HeMo: Ukrainian Heritage Monitoring Lab» [7], а також державні реєстри пам'яток національного та місцевого значення [1; 2], й інформаційно-довідкові статті, що подані на новинних сайтах [3; 5; 6; 10; 11; 14; 15].

Мета дослідження полягає в розгляді втрат конструктивістських споруд міста Харкова за час повномасштабної російської експансії в історико-культурологічному вимірі. Її досягнення можливе за умови виявлення й опису конструктивістських об'єктів, що зазнали руйнувань, визначення стану їхнього пошкодження та потенціалу відновлення.

Виклад основного матеріалу. 1 березня 2022 року внаслідок російської ракетної атаки по будівлі Харківської обласної державної адміністрації (ХОДА), що є пам'яткою архітектури та містобудування місцевого значення, постраждала низка об'єктів, які формують ансамбль Майдану Свободи (колишня Площа Дзержинського), зокрема свої перші пошкодження отримав Держпром, — пам'ятка архітектури національного значення, включена до Попереднього списку об'єктів всесвітньої спадщини «ЮНЕСКО» [1, с. 68, 73; 2, с. 3; 4, с. 86–87; 15]. Означена будівля — одна з найбільших конструктивістських споруд, перший радянський тринадцятиповерховий хмарочос, зведений за проектом архітекторів С. Серафимова, С. Кравця, М. Фельгера впродовж другої половини

1920-х років, із використанням новітніх технологій і методів будівництва [4, с. 87]. Згодом Держпром неодноразово зазнавав нових пошкоджень, 30 грудня 2023 року та 2 січня 2024-го, проте вони загалом були теж легкими [3; 8]. Натомість 28 жовтня 2024 року відбулося пряме влучання російського снаряда в один із під'їздів пам'ятки, унаслідок чого суттєво постраждала його конструкція, зокрема стіни, перекриття, комунікації тощо. Наразі проведено первинну консервацію пошкоджених частин будівлі, аби запобігти подальшому руйнуванню. Разом із цим питання капітального відновлення — довготривала справа, яка залежить від подальшого розвитку військових дій, належного фінансування та великої кількості бюрократичних аспектів тощо [11].

Водночас пошкодження (вибито вікна), унаслідок згаданих обстрілів, отримала колишня споруда «Будинку проєктів» початку 1930 років архітекторів С. Серафимова, М. Зандберг-Серафимової, яка є пам'яткою архітектури та містобудування місцевого значення (вул. Майдан Свободи, 4). Із межі 1950–1960 років і дотепер у ній розміщено головний корпус Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (ХНУ імені В. Н. Каразіна) та Центральну наукову бібліотеку, — одну з найбільших університетських книгозбірень Східної Європи [1, с. 68; 4, с. 88; 7].

Постраждав і так званий «Будинок кооперації», що розташований навпроти «Будинку проєктів» (вул. Майдан Свободи, 6). Означена будівля зведена впродовж другої половини 1920-х — середини 1950-х років за проєктами архітекторів О. Дмитрієва, О. Мунца та П. Шпари. Попри такий тривалий час спорудження, що припав на різні стилеві етапи радянської архітектури, будівля зберігає первинний конструктивістський задум. У радянську добу та перші роки незалежності України в ній перебував вищий військовий навчальний заклад, а зі середини 1990-х і донині розміщується Північний корпус ХНУ імені В. Н. Каразіна. «Будинок кооперації», як і «Будинок проєктів», — пам'ятка архітектури та містобудування місцевого значення [1, с. 68; 7; 12].

Наразі частину вибитих вікон, в обох об'єктах, замінено на нові, натомість інші віконні отвори закрито OSB-плитами. Процес ліквідації наслідків російських обстрілів триває і залежить передусім від фінансування.

Отже, унаслідок згаданих ворожих атак постраждали будівлі, які є одними з найяскравіших зразків конструктивізму, і, які формують ансамбль Майдану Свободи. Але водночас пошкодження отримала низка інших споруд, що репрезентують цей стиль.

Ворожі обстріли 30–31 грудня 2023 року, 2 січня, 20 вересня та 28 жовтня 2024 року зумовили

суттєві руйнування конструктивістських об'єктів на вулиці Проспект Незалежності (колишній Проспект Правди) [1, с. 34; 3; 4, с. 89; 6; 8; 11].

Постраждали будівлі, що формують Задержпром'я, передусім житловий будинок «Табачник-Книжник» (1931), зведений за проєктом архітекторів О. Когана, П. Фролова (вул. Проспект Незалежності, 1). У конструкціях пам'ятки утворилися тріщини, що загрожують її цілісності, суттєво пошкоджено покрівлю, внутрішні перекриття тощо. Наразі проведено її первинну консервацію, задля збереження від негативного впливу опадів, але подальша доля залишається невизначеною [1, с. 34; 4, с. 89; 8].

Разом із цим умовно легкі пошкодження (вибито вікна, посічено уламками фасади, виникли тріщини) отримали житлові будинки «Червоний промисловець» (1930), який було споруджено за проєктом одного з авторів Держпрому — С. Кравця (вул. Проспект Незалежності, 5), «Будинок спеціалістів» (середина 1930-х), авторства архітектора Л. Лемиша (вул. Проспект Незалежності, 7), «Профробітник» (1930-ті, вул. Бориса Чичибабіна, 2), колишній будинок працівників НКВС (1932), зведений за проєктом архітектора О. Межеровського (вул. Проспект Незалежності, 17) та колишня будівля «Уккрадгоспоб'єднання» середини, кінця 1920-х авторства архітектора О. Когана, яка поєднує в собі стилістичні риси конструктивізму, модерну та ар-деко (вул. Сумська, 76). Означені об'єкти, за винятком будинків «Профробітник» та «Уккрадгоспоб'єднання», — пам'ятки місцевого значення [1, с. 34; 4, с. 89; 7].

Водночас унаслідок російських ударів 30 грудня 2023 року та 20 вересня 2024 року зруйновано готель «Kharkiv Palace» початку 1910-х років, що є зразком сучасного осмислення конструктивістських ідей (вул. Проспект Незалежності, 2), та пошкоджено будівлю НДІ гігієни праці та професійних захворювань Харківського національного медичного університету (ХНМУ) першої половини 1930-х архітектора В. Естровича (вул. Трінклера, 6) [1, с. 76; 3; 6; 12].

2 березня 2022 року російські війська завдали ракетних ударів по старому центру Харкова, унаслідок чого знищено історичні споруди «Палацу праці» та Народного комісаріату праці першої третини ХХ століття (вул. Майдан Конституції, 1, та Мироносицька, 1). Це пам'ятки архітектури та містобудування місцевого значення [1, с. 17, 28; 5; 7]. Водночас означені удари спричинили суттєві руйнування будівель, що розташовувалися довкола. Постраждало кілька конструктивістських пам'яток, передусім колишні будівлі магазинів «Новий Пасаж» — «Дитячий світ» та товарної біржі середини 1910-х — середини 1920-х, споруджених

за проєктом архїтектора О. Лінецького (вул. Майдан Конституції, 9, 13). Вони цікаві, головним чином, тим, що мають еклектичний образ, поєднуючи в собі риси конструктивїзму, модерну та ар-деко [1, с. 18; 4, с. 32; 7]. Було пошкоджено також колишній будинок «Держстраху» (1925–1927), авторства архїтекторів О. Молокіна та Г. Іконнікова (вул. Сумська, 40). Нині в ньому перебуває один із корпусів Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова (ХНУМГ імені О. М. Бекетова) [1, с. 72; 4, с. 52–53; 7].

У перші березневі дні 2022 року постраждала значна кількість інших конструктивїстських об'єктів, але особливої уваги серед них заслуговує славнозвісний будинок «Слово», зведений за проєктом архїтектора М. Дашкевича протягом другої половини 1920-х (вул. Культури, 9). Споруда поєднує в собі модерно-конструктивїстські стильові риси та відома тим, що в ній у 1920–1930-х роках жили й працювали провідні українські письменники, зокрема М. Яловий, М. Хвильовий, Іван Багряний, П. Тичина, М. Бажан та ін. Доля більшості з них, унаслідок хвилі сталінських репресій 1930-х, склалася трагічно. Нині про минуле будівлі нагадує лише меморіальна дошка з переліком імен діячів української культури, які жили в ній. Водночас споруда є пам'яткою історії національного значення й архїтектури та містобудування місцевого значення. Характер пошкоджень завданих об'єкту легкий, вибито частину вікон, уламками посічено фасад. Нині їх загалом усунуто [1, с. 24; 2, с. 1; 4, с. 89; 12].

Іншими менш відомими конструктивїстськими спорудами, що отримали пошкодження на початку березня 2022 року, були колишня будівля тресту «Донвугілля», «Державного інституту проєктування шахт і збагачувальних фабрик» (1925), що поєднує риси конструктивїзму, модерну й ар-деко (вул. Григорія Сковороди, 5); колишня будівля Автоматичної телефонної станції (АТС) (1932), архїтекторів Ю. Цвєткова, Покорного (вул. Свободи, 7/9); житлові будинки на вулиці Мироносицькій, 32, Чернишевській, 15, 63, Алчевських, 2 тощо. За винятком будинку на Мироносицькій, що повністю знищено російським ударом, решта означених об'єктів отримали легкі пошкодження, які тепер усунуто [1, с. 2, 41, 69, 81; 4, с. 71; 7].

18 серпня 2022 року ворог здійснив чергову ракетну атаку по Харкову. Унаслідок удару важких пошкоджень завдано пам'ятці архїтектури та містобудування місцевого значення, — колишньому палацу культури «Залізничник», «Робітник» (кінець 1920-х — початок 1930-х, вул. Велика Панасівська, 83А). Автором його проєкту був архїтектор О. Дмитрієв, який також спроектував «Будинок кооперації» біля Держпрому. Наразі відомості

про консервацію або відновлення зруйнованої будівлі у відкритих джерелах відсутні. Водночас від ударної хвилі та вібрацій легко постраждав житловий будинок, виконаний у конструктивїстських формах біля палацу культури (вул. Велика Панасівська, 83) [1, с. 6; 7; 12; 14].

Надалі Російська Федерація продовжила нищити пам'ятки культурної спадщини Харкова та України загалом.

Упродовж 2023–2024 років РФ здійснила низку атак по місту. Окрім уже згаданих раніше ударів, варто також виокремити обстріли 29 січня, 5 лютого 2023 року та 23 січня й 30 квітня 2024 року [7; 9; 10].

29 січня 2023 року було серйозно пошкоджено, зокрема повністю знищено, частину четвертого поверху, житловий будинок (1930), який виконано за проєктом архїтекторів В. Троценка, В. Пушкарьова та А. Плєшкова в стилі конструктивїзму (вул. Мироносицька, 91). Подальша доля будівлі, навіть попри наявність пам'яткоохоронного статусу, залишається невизначеною, позаяк відсутні фінансування та спеціалісти для її повноцінного відновлення [1, с. 29; 7].

Окрім цього, вже 5 лютого 2023 року російським обстрілом зруйновано частину головного корпусу ХНУМГ імені О. М. Бекетова на вул. Чорноглазівській, 17 та пошкоджено значну кількість довколишніх будівель, зокрема низку конструктивїстських споруд. Серед них передусім варто згадати житловий будинок 1931 року, авторства архїтекторів М. Плєхова, О. Тація та О. Постнікова на вул. Григорія Сковороди, 40. Він є першим житловим будинком, що зведений із великих шлакобетонних блоків і пам'яткою архїтектури та містобудування місцевого значення [1, с. 41; 4, с. 73; 7; 10].

Водночас 23 січня 2024 року унаслідок російського ракетного удару по вул. Григорія Сковороди зруйновано колишній маєток Гельферіха, в якому перебувала Національна академія правових наук України (вул. Григорія Сковороди, 70). Означена атака зумовила руйнування історичної забудови на вулицях Григорія Сковороди, Максиміліанівській та Німецький в'їзд тощо [7].

Було пошкоджено кілька конструктивїстських споруд, зокрема комплекс студентських гуртожитків Харківського політехнічного інституту — «Гігант», що був зведений наприкінці 1920-х, за проєктом архїтекторів О. Молокіна та Г. Іконнікова, а реконструйований на рубежі 1940–1950-х під керівництвом архїтекторів Н. Подгорного й А. Покорного (вул. Григорія Сковороди, 79) [1, с. 42; 4, с. 75; 7]. Водночас постраждали колишня будівля рентгенакадемії, а нині Інституту медичної радіології та онкології імені С. П. Григор'єва НАМН України (1930),

авторства архїтектора В. Естровича (вул. Григорїя Сковороди, 82) та житлові будинки кінця 1920-х — початку 1930-х на вул. Німецький в'їзд, 7, 7А, 8 та ін. Усі згадані об'єкти — пам'ятки архїтектури та мїсто-будування мїсцевого значення [1, с. 43, 65; 4, с. 75; 7].

Разом із цим 30 квітня 2024 року зазнала шкоди будівля Інституту експериментальної та клінічної ветеринарної медицини Національної академії аграрних наук України другої половини 1920-х, зведена за проектом архїтекторів О. Молокіна та Г. Іконнікова, що вирізняється поєднанням стильових рис модерну та конструктивїзму. Було пошкоджено покрівлю, фасад, вибито вікна тощо [1, с. 43; 9].

Висновки. Унаслідок повномасштабної російської експансії в Харкові постраждало щонайменше

30 об'єктів конструктивїстської архїтектури, зокрема дві пам'ятки архїтектури національного значення, — Держпром та будинок «Слово». Вони є знаковими для національної та світової історії й культури. Більшість досліджуваних споруд постраждала відносно легко, хоча є низка будівель, які отримали середні та важкі руйнування. Доля цих споруд залежить від подальшого розвитку воєнних дій, належного фінансування відновлення та багатьох бюрократичних аспектів тощо. Водночас обрана проблема має перспективи наступних досліджень у контексті відновлення пошкоджених споруд, російсько-українських відносин в історичній ретроспективі та висвітлення російських злочинів щодо української національної культурної спадщини на міжнародних політичних, наукових та культурних форумах.

Лїтература

1. Державний реєстр нерухомих пам'яток України мїсцевого значення. Харківська область. Київ: М-во культури та стратег. комунікацій, 2024. 329 с.
2. Державний реєстр нерухомих пам'яток України національного значення. Харківська область. Київ: М-во культури та стратег. комунікацій, 2024. 6 с.
3. Кирилюк В. «Kharkiv Palace» пошкоджено внаслідок ракетної атаки. «Interfax-Україна». URL: <https://interfax.com.ua/news/general/957610.html> (дата звернення: 09.01.2025).
4. Лейбфрейд А. Ю., Реусов В. А., Тиц А. А. Харьков: архитектура, памятники, новостройки. Путеводитель. Харьков: Прапор, 1985. 151 с.
5. Меньшикова Є., Ємець В. Другі роковини влучання у Палац праці у Харкові // Суспільне. Харків. URL: <https://susilne.media/kharkiv/692794-drugi-rokovini-vlucanna-u-palac-praci-u-harkovi-ak-vidnovluutsa-poraneni-artekarki/> (дата звернення: 09.01.2025).
6. Окупанти обстріляли Харків та область: дві людини загинули, понад 20 постраждали // *Армія.Інформ*. URL: <https://armyinform.com.ua/2024/09/21/okupanty-obstrilyaly-harkiv-ta-oblast-dvi-lyudyny-zagynuly-ponad-20-postrazhdaly/> (дата звернення: 09.01.2025).
7. Перелік об'єктів, що постраждали внаслідок російської агресії. Харківська область // HeMo: Ukrainian Heritage Monitoring Lab. URL: <https://www.heritage.in.ua/en> (дата звернення: 09.01.2025).
8. Пономаренко І. Будинок «Табачник» // *Харків, що манить* URL: <https://moniacs.kh.ua/uk/dom-tabachnik/> (дата звернення: 09.01.2025).
9. Пономаренко І. НДІ експериментальної ветеринарії // *Харків, що манить*. URL: <https://moniacs.kh.ua/uk/ndi-eksperymentalnoyi-veterynariyi/> (дата звернення: 11.01.2025).
10. Ракетний обстріл центрального корпусу ХНУМГ імені О. М. Бекетова // Офіційний сайт кафедри Електричного транспорту ХНУМГ імені О. М. Бекетова. URL: <https://met.kname.edu.ua/457-raketnij-obstril-tsentralnogo-korpusu-khnumg-im-o-m-beketova> (дата звернення: 10.01.2025).
11. Солодовнік М., Мавричев В. Пряме влучання у Держпром // Суспільне. Харків. URL: <https://susilne.media/kharkiv/867899-prame-vlucanna-u-derzprom-v-akomu-stanipamatka-pisla-udaru-rosijskih-vijsk/> (дата звернення: 09.01.2025).
12. Тимофієнко В. Зодчі України кінця XVIII — початку XX століть. URL: https://web.archive.org/web/20160415053248/http://www.alyoshin.ru/Files/publika/timofienko/tim_zodchi_000.html (дата звернення: 09.01.2025).
13. 1255 пам'яток культурної спадщини постраждали в Україні через російську агресію станом на кінець грудня 2024 року // Міністерство культури та стратегічних комунікацій. URL: <https://mcsc.gov.ua/news/1255-pamyatok-kulturnoyi-spadshhyny-postrazhdaly-v-ukrayini-cherez-rosijsku-agresiyu-standom-na-kinecz-grudnya-2024-roku/> (дата звернення: 08.01.2025).
14. У результаті ранкового ракетного удару по Харкову знищено пам'ятку культури — палац культури «Залізничник» // Київ24. Life. URL: <https://life.kyiv24.news/news/u-rezultati-rankovogo-raketnogo-udaru-po-harkovu-znyshhenno-pamyatku-kultury> (дата звернення: 10.01.2025).
15. Федоркова Т. Росія атакує Харків: на майдан Свободи впав снаряд // Суспільне. Харків. URL: <https://susilne.media/kharkiv/212454-rosia-atakuje-harkiv-na-majdan-svobodi-vpav-snarad-video/> (дата звернення: 09.01.2025).

References

- Derzhavnyi reiestr nerukhomykh pamiatok Ukrainy mistsevoho znachennia. Kharkivska oblast.* (2024). [State register on the local heritage sites. Kharkiv oblast]. Kyiv: M-vo kultury ta strateh. komunikatsii [in Ukrainian].
- Kyryliuk, V. (2023, 30 December). "Kharkiv Palace" poshkodzhen vnaslidok raketnoi ataky [Kharkiv Palaces damaged

- after the missile strike]. Retrieved from: <https://interfax.com.ua/news/general/957610.html> [in Ukrainian].
- Leybfreyd, A. Y., Reusov, V. A., & Tits, A. A. (1985). *Kharkov: arhitektura, pamyatniki, novostroyki* [Kharkiv: Architecture, sites, new buildings]. Kharkiv: Prapor [in Russian].
- Menshykova, Y., & Yemets, V. (2024, 2 March). *Druhi rokovyny vluhanntia u Palats pratsi u Kharkovi* [The second remembrance anniversary for Palats Pratsi in Kharkiv]. Retrieved from: <https://suspilne.media/kharkiv/692794-drugi-rokovi-ni-vlucanna-u-palac-praci-u-harkovi-ak-vidnovluutsa-porane-ni-aptekarki/> [in Ukrainian].
- Okupanty obstrilialy Kharkiv ta oblast: dvi liudyny zahynuly, ponad 20 postrazhdaly (2024, 21 September). [The invaders shelled Kharkiv and the region: Two killed, over 20 people injured]. Retrieved from: <https://armyinform.com.ua/2024/09/21/okupanty-obstrilialy-harkiv-ta-oblast-dvi-lyudyny-zagynuly-ponad-20-postrazhdaly/> [in Ukrainian].
- Perelik ob'ektiv, shcho postrazhdaly vnaslidok rosiiskoi ahresii. *Kharkivska oblast* (n. d.). [The list of the object damaged due to the Russian aggression. Kharkiv oblast] Retrieved from: <https://www.heritage.in.ua/en> [in Ukrainian].
- Ponomarenko, I. (2024, 2 January). *Budynok "Tabachnyk"* ["Tabachnyk" building]. Retrieved from: <https://moniacs.kh.ua/uk/dom-tabachnik/> [in Ukrainian].
- Ponomarenko, I. (2024, 1 May). NDI eksperymentalnoi veterynarii [Research Institute of Experimental Veterinary Medicine]. *Kharkiv, shcho manyt*. Retrieved from: <https://moniacs.kh.ua/uk/ndi-eksperymentalnoi-veterynarii/> [in Ukrainian].
- Raketnyi obstril tsentralnogo korpusu KhNUMH imeni O. M. Beketova (2023, 5 February). [Missile strike on the main building of O. M. Beketov Kharkiv National University of Urban Economy]. Retrieved from: <https://met.kname.edu.ua/457-raketnij-obstril-tsentralnogo-korpusu-khnumg-im-o-m-beketova> [in Ukrainian].
- Solodovnik, M., & Mavrychev, V. (2024, 28 October). *Priame vluhanntia u Derzhprom*. [Direct hit on the Derzhprom: what is the condition of the monument after the strike by Russian forces?]. Retrieved from: <https://suspilne.media/kharkiv/867899-prame-vluhanntia-u-derzhprom-v-akomu-stanipamatka-pisla-udaru-rosijskikh-vijsk/> [in Ukrainian].
- Tymofienko V. *Zodchi Ukrainy kintsia XVIII—pochatku XX stolit.* [Architects of Ukraine of the late 18th through early 20th century]. Retrieved from: https://web.archive.org/web/20160415053248/http://www.alyoshin.ru/Files/publika/timofienko/tim_zodchi_000.html [in Ukrainian].
- 1255 pamiatok kulturnoi spadshchyny postrazhdaly v Ukraini cherez rosiisku ahresiiu stanom na kints hrudnia 2024 roku. (2025, 3 January). [1,255 cultural heritage sites in Ukraine were damaged due to Russian aggression as of the end of December 2024]. Retrieved from: <https://mcsc.gov.ua/news/1255-pamiatok-kulturnoyi-spadshchyny-postrazhdaly-v-ukrayini-cherez-rosijsku-agresiyu-standom-na-kinecz-grudnya-2024-roku/> [in Ukrainian].
- U rezultati rankovoho raketnoho udaru po Kharkovu znyshcheno pamiatku kultury,—palats kultury "Zaliznychnyk." (2022, 18 August). [The Russians carried out a strike on the "Zaliznychnyk" Palace of Culture]. Retrieved from: <https://life.kyiv24.news/news/u-rezultati-rankovogo-raketnoho-udaru-po-harkovu-znyshcheno-pamiatku-kultury/> [in Ukrainian].
- Fedorkova, T. (2022, 1 March). *Rosiia atakuie Kharkiv: na maidan Svobody vpav snariad*. [Russia attacks Kharkiv: a shell fell on Freedom Square—video]. Retrieved from: <https://suspilne.media/kharkiv/212454-rosia-atakuie-harkiv-na-majdan-svobody-vpav-snarad-video/> [in Ukrainian].

Kuzmenko Ye.

Constructivist Architecture of Kharkiv Amid Russian Invasion of 2022–2024

Abstract. The paper covers a wide range of sources, including Ukraine's official state registers of heritage sites, the "HeMoHeritage" database of damaged cultural sites, and informational materials from news outlets. It addresses the relevant but underexplored issue of the loss of Constructivist buildings in the city of Kharkiv during the full-scale Russian military invasion from 2022 to 2024, within both historical and cultural contexts. The study finds that as a result of Russia's criminal missile attacks on Kharkiv—which constitute gross violations of international humanitarian law (including the Geneva and Hague Conventions)—at least 30 Constructivist architectural sites in the city have been damaged or destroyed. Among the most prominent examples affected are two monuments of national importance, one of which—Derzhprom (the House of State Industry)—is included in UNESCO's Tentative List of World Heritage Sites. The other is the iconic "Slovo" Building. In addition to these major landmarks, a significant number

of lesser-known yet culturally valuable Constructivist buildings have also been destroyed. Notable among them are the “Building of Projects” and the “Building of Cooperation.” Other affected structures include buildings of V. N. Karazin Kharkiv National University, residential buildings in the Zaderzhpromia area, and facilities such as the “Derzhstrakh,” “Donvuhillia,” and the “Zaliznychnyk” Palace of Culture. These sites contribute significantly to the architectural identity of Kharkiv and form an integral part of both national and global cultural heritage. While the majority of the studied buildings sustained light damage, several suffered moderate damage—such as Derzhprom—and others were heavily affected. Heavily damaged sites include the “Tabachnyk-Knyzhnyk” building, the “Kharkiv Palace” Hotel, a residential building at 91 Myronosytska Street, and the “Zaliznychnyk” Palace of Culture. Although light damage has largely been repaired, the restoration of more seriously affected structures is a long-term endeavor. It will depend on the evolution of the military conflict, adequate funding, the availability of qualified specialists, and the resolution of various bureaucratic obstacles. Future research on this topic has significant potential, particularly in the context of restoring damaged Constructivist buildings, examining Russian-Ukrainian relations in historical retrospect, and documenting Russian crimes against national cultural heritage at international political, academic, and cultural forums.

Keywords: Constructivism, constructivist architecture, object, monument, Russian invasion, damage, destruction.

Стаття надійшла до редакції 03.03.2025